

Մալաթիոյ հայոց» ստուար հատորը. լոյս տեսած «Մալաթիոյ Կրթասիրաց Ընկերութեան» կողմէ, եւ օժանդակութեամբ:

Մալաթիոյ Կրթասիրաց Ընկերութիւնը, այս գեղեցիկ հրատարակութիւնը կը ձօնէ «Մալաթիոյ նահատակեալ հայութեան յիշատակին»։ Գեղեցիկ եւ ազնիւ մտածութիւն, որով կ'անմահացնեն իրենց հաղաբաւոր հայրենակիցներուն յիշատակը, որոնք դացին եւ կորսուեցան անապատներու մէջ։ Մինչ իրենք, հեռուոր արեւու վրայէն, տակաւին կ'ապրին եւ կ'երազեն իրենց սիրելի ծննդավայրը, հին Մալաթիայի փառքը, եւ կ'ուզեն անմահացնել անոր հիւրոս զաւակներուն դործը:

«Պատմութիւն Մալաթիոյ հայոց» գիրքը կազմուած է 14 ընդարձակ մասերէ, որոնց մէջ լայնօրէն կը շօշափուի Մալաթիոյ աշխարհագրական եւ պատմական անցեալը, հետեւեալ բաժանումներով:

1. Աշխարհագրական տեղեկութիւններ
2. Մալաթիոյ պատմական անցեալը
3. Հայերը Մելիտինէի մէջ հին օրերէն մինչեւ մեր օրերը
4. Մալաթիա եւ թեմին հայաբնակ վայրերը
5. Իմացական եւ մտաւորական կեանք
6. Համայնքային կեանք
7. Հասարակական կեանք
8. Քաղաքական կեանք
9. Տնտեսական կեանք
10. Ազգագրութիւն Մալաթիոյ
11. Ժողովրդական բանահիւսութիւններ
12. Հայ գրչագիրներ
13. Մալաթիոյ հայ հասարակական գէմքեր
14. Մալաթիացիք Մալաթիայէն դուրս, որոնք կը յաջորդէ Յիսնամեայ պատմութիւն Մալաթիոյ Կրթ. Ընկերութեան:

Այսպիսով, խմբագրելու համար այս ընդարձակ աշխատութիւնը, իր մասնաւոր օժանդակ աղբիւրները ունեցել է, եւ գլխաւորապէս, Կարապետ Քհնյ. Պեննէ-եանի «Մալաթիոյ պատմութիւն» բաւական ընդարձակ տեղագրական եւ պատմական գրութիւնը, որմէ օգտուած է, յատկապէս առաջին գլուխները եւ տեղագրական ու պատմական մասերը խմբագրելու համար:

Այս առաջին երկու գլուխներուն կը յաջորդէ երկրորդ մաս մը, «պատմական անցեալ» վերնագրով, էջ 85-175: Մալաթիոյ հնախօսական պատմականը, քարային շրջանէն մինչեւ իսլամական դրաւումը. ամբողջութեամբ գրուած է մեծ հիմնութեամբ Եղիա Ս. Քասաբեկէն. այս մասերը լաւագոյն էջերը կը կազմեն զըրբին: Այսպիսով իսլամական դրաւումէն կը շարունակէ Մալաթիոյ պատմութիւնը եւ դայն կը հասցնէ մինչեւ մեր օրերը, մանրամասն պատմութիւնը տալով Մալաթիա քաղաքին, եւ հայերու հոն ունեցած դործունէութեան, վաճառականութեան, արուեստներուն, եւ հասարակական կեանքին:

Այս ամէնը կատարած է Այսոյաճեան խորագրին քննութեամբ եւ ուսումնասիրութեամբ, եւ այս աշխատանքը, ինչպէս կ'ըսէր ինքը, իր կեանքին վրայէն ութը տարիներ խլեր տարեր է: Բազմալստակ ու ծերունագործ հեղինակին վերջին աշխատութիւնը եղաւ այս հաստատիր հատորը, որմէ ետք՝ բաժնուեցաւ մեղմէ առ յաւէտ:

Հատորին կցուած է Իսրայէլ Տէր Յովհաննէսեանի կողմէ գրի առնուած՝ Մալաթիոյ Կրթասիրաց Ընկերութեան յիսուն տարիներու դործունէութեան համայնապատկերը, եւ այսպէս Մալաթիոյ հայոց պատմութիւնը ընդարձակ ծովանման տարածուել եւ ընդարձակուել է, իր արեւուն մէջ պարփակելով Մալաթիոյ դաւաւոր պատմութիւնը եւ անցեալը:

Մենք կը շնորհաւորենք Մալաթիոյ հայրենակցական միութիւնը, որ մեկեանս հանդիսացել է այսպիսի պատմական յուշարձանի մը, որ պիտի մնայ ամէն Մալաթիացիի սեղանին վրայ, եւ սերունդներ պիտի դան, երազեն այս փառաւոր քաղաքին ամէն մէկ անկիւնը, իրենց հայրերուն հետքերուն վրայէն քալելու համար զէպի լուսաւոր ապագան:

Հ. ՄԻԲԱՅԷԼ, ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

ՊԱՏ. ՀԱՅ ԳԱՂԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ, Գ. հատոր – Գրեց Արշակ Այսոյաճեան: Թրգրակազմ, ուքաճալ, էջ 9 + 508: Գահիրէ, 1961: Գին 3 տոլար (Մ. Ն.):

Բազմալստակ մեղուաջան բարեկամիս արժէքաւոր այս աշխատութիւնը՝ երրորդ հատորն է այդ շարքին: Անկարելի է չհիշատակ վաստակաւոր բանասէրին պրպտելու անխոնջ ջանքին վրայ:

Այս հատորը կը պարունակէ «Հայերու ցրուումը աշխարհի դանաղան մասերը» (Ժե. դարու կէսերէն մինչեւ Ի. դարու սկիզբը):

Կարժէ զգուշութեամբ կարդալ եւ ինծի համար հաճոյք մըն է դայն դրախօսել:

Այսոյաճեան ընդհանրապէս ամփոփ եւ առարկայական կերպով կը ներկայացնէ իր այս նիւթը: Սակայն կը միտի խմբագրուած աղբիւրներ օգտագործելու՝ քան թէ սկզբնական աղբիւրներ մշակելու: Օրինակ, Լէօն հիմ կը բռնէ Ղարապաղի Մելիթութեան պատմութեան եւ անոր կը հետեւի հաւատարմօրէն: Իսրայէլ Օրին «Հայ աղատագրական պայքարի ուսմիլ» (էջ 8) կը նկատէ անճիշտ կերպով: Հեղինակը սակայն ըլլալով փորձառու եւ լաւատեղեակ, իսկական կերպով կը վերլուծէ Մեծն Պետրոսի արշաւանքներուն բնոյթը եւ ցոյց կու տայ անոր եւ առ հասարակ ուսուական ծաւալականութեան աղիտարեր հանդամանքը՝ այն ժամանակի վրայ եւ Հայոց համար:

Ամբողջ դործը կարելի էր աւելի սեղմ եւ ամփոփ տալ: Կրկնութիւններ շատ կան դժբախտաբար: Տպագրութեան առաջ լուրջ վերախմբագրութեան մը կարիքը կար:

Հեղինակը մտածած է հատորին սկիզբը 100 էջ, հատորին մէկ հինգերորդը, Թուրքիոյ եւ Պարսկաստանի քաղաքական անհանդուրժելի վիճակին յատկացնել: Սակայն կ'երեւի թէ մոռցած է որ հատորը նուիրուած է Հայ Գաղթականութեան Պատմութեան: Իրականին մէջ այս 100

էջերը, որ դուրսէ հեղինակը դործածած է հիմնաւորելու Հայ գաղթականութեան պատճառները, կարելի էր քանի մը թերթերու մէջ ամփոփել, առանց նիւթին արժէքէն որեւէ բան զեղչելու: Վաստակաւոր հեղինակին միւս ընդարձակածաւալ դործերէն զիտենք թէ ան կը սիրէ երկա՛ր, երբեմն խիստ երկա՛ր, յամենալ դործին բուն նիւթին հետ կապ չունեցող կամ ոչ կենսագրական կողմնակի նիւթերով: Այս կողմնակի արշաւանքները բնական է կրնան չահեկան իսկ ըլլալ, եւ թէ հեղինակը կարենար ներկայացնել նոր նիւթեր, ցարդ անձանթ եւ մեր արդի մատենագրութեան չդործածած աղբիւրներ, վաւերագրութիւններ, փոխանակ օգտագործելու մեր ժամանակներուն խմբագրեալ դործերը: Չնչին նիւթ կայ Հայ Գաղթականութեան մասին նոյն իսկ մինչեւ էջ 135:

Երկար կը խօսի, եւ չահեկանօրէն, Պարսկահայ գաղութին մասին: Արուեստներու մէջ հայերը Շահ Արաս մեծէն շատ աւելի առաջ մեծապէս օգտակար եղած են, որ պէտք էր յիշուէր: Օրինակ, Շահ Թահմազ մեծաքանակ ընտիր զիպակներ իրր հարկ կը վերցնէր՝ զիպակագործութեամբ խիստ զարգացած հայկական զիպերէ: Արաս մեծին Շահ ըլլալէն առաջ, Սիմոն անունով հայ ոսկերիչ մը կը յիշուի իր մէկ հրովարտակին մէջ, իր գաղչինը եւ պատեանը ոսկեզարդ շինելուն համար:

Հեղինակը 281 էջով կ'աւարտէ Պարսկաստանի Հայոց պատմութիւնը դայն հասցնելով զրեթէ մինչեւ մեր օրերը: Զարմանքով հոն չհանդիպեցայ Պարսկաստանի պետական ծառայութեան մէջ նշանաւոր Խարախանեան ընտանիքին մասին որեւէ յիշատակութեան: Եւսուֆ (Յովսէփ) Խան Խարախան ինչպէս նաեւ Յովհաննէս Խան Խարախան (Յովսէփի եղբայրը) կարեւոր պաշտօններ ունեցած են Ռեզա Շահի օրերուն: Եղած են ուրիշ բըժըշկապետներ, նշանաւոր վաճառականներ եւայն, որոնք կարեւոր դեր մը ու-

Վստահ ենք որ Մատենադարանին տրված նորոգումները ժամանակի ընթացքին, եւ միջոցառման մեծ պահանջը, պիտի հրատարակէ աւելի խնամեալ եւ հայունակ լեզուով խմբագրեալ առաջնորդող մը, եւ մեզի պիտի տայ ցարդ անձանոթ մնացած մանրանկարչական գլուխ գործոցներ, որոնցմով աշխարհը հարուստ է Մատենադարանը:

* * *

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՆ ԵՐԶՆԿԱՅԻ – ՏԱՂԵՐ – Աշխատասիրեց Տիկին Արմենուհի Սրապեան: Լաքակազմ, ութածալ, էջ 300: Երեւան, 1962:

Շնորհալի բանասիրուհին լաւ գործ մը կատարած է հրատարակելով այս խնամեալ հատորը: 1905ի Վենետիկեան հրատարակութիւնը արդէն հազիւ կարելի է գտնել: Ներկայ աշխատութիւնը կը բաղկանայ երեք գլխաւոր մասերէ: Նախ կը տրուի Ուսումնասիրութիւն, յետոյ Բնագրեր եւ վերջապէս Ծանոթագրութիւններ: Գրանկ եւայլն կ'ամբողջացնեն գործը: Էջ 5-7 ունի Յառաջաբան մը, ուր կը տրուին ցարդ կատարուած հրատարակութիւնները՝ Կոստանդինի տաղերուն եւ Կոստանդինի մասին կատարուած հետազոտութիւններուն:

Էջ 17 կը տրուի քառեակ մը, որ կը վերադրուի Թորոս ԵՐԶՆԿԱՅԻ մը, անշուշտ տաղասաց: Խնդրոյ նիւթ քառեակը առնուած է տաղէ մը՝ որուն մէկ օրինակը եւ հրատարակեցի ԵՐԻՉԱ ԵՒ ԵԿԵՂԵԱՅ ԳԱՒԱՍԻ գործիս Ա. հատորին մէջ (Վեներիկ, 1953) էջ 139: Սակայն այս տաղը Թորոս ՏԱՐՕՆՅԻ հեղինակութիւնն է: Թորոս ԵՐԶՆԿԱՅԻ տաղասաց մը արդէն ծանօթ է:

Էջ 18 Երզնկայի Ս. Փրկիչ եկեղեցին 1269ին կառուցուած կը նշանակուի, մինչ արդէն 1266ին անոր հովանաւորութեան տակ զբաղեցնէր զրուած են ու մեզի հասած:

Էջ 18 Սարգիս արքեպիսկոպոսի եւ իր

Յովհաննէս Իշխան որդւոյն նահատակութիւնը 1279ին կը զրուի, որ սխալ է. պէտք է 1276 նշանակել: 1279 թուականը եւ անոր հետ կապուած թաթար եւ սելջուք պատերազմի հէքեաթը լոկ Չամչեանի կատարած հետեւութեան արդիւնքն է, եւ ոչ թէ պատմական իրականութիւն: Հ. Չամչեան պարզապէս դէպքեր եւ թուականներ իրարու հետ չփոխած է:

Պատմական-ժամանակագրական աշխարհի մը մասնը ու աննշան ճշտումները բնական է ոչինչ կը պակսեցնեն Տիկին Սրապեանի մեծապէս գնահատելի գործէն: Ինքն ալ ծաղումով Երզնկացի, ներքաղցաց, եռանդուն, իր բոլոր խանդավառութեամբ կը վերլուծէ, կը ներկայացնէ սիրոյ մեր առաջին երգիչը, անմահ եւ անուշադական Կոստանդին Երզնկացին: Արդարեւ Հ. Մկրտիչ Վ. Պոստոբեանի ներկայացումէն ու գեղապէս Արշակ Զօպանեանի վերլուծումներէն ետքը՝ Տիկին Սրապեանի սիրազեղ ու քնքուշ նկատողութիւններով նոր փայլ ու հրապոյր կը զգենու Կոստանդին Երզնկացի. այսպէս, լոյս եւ հոգի, սէր ու զգացում կը վերածնին Արմենուհիի նուրբ գրչին տակ:

Որքան մեծ հոգեկան բարիք պիտի ըլլար տարածել ու ժողովրդականացնել մեր այս գմայլելի, հոգեթով բանաստեղծը, Կոստանդին Երզնկացին, Հայոց անուշադական Օմար Սալամը: Իր հոգեբուխ, զբաւիչ լեզուն, խորիմաստ պատկերները, սիրազեղ յոյզերը... մեր նոր սերունդին հոգին պիտի ազնուացնեն, զիրենք հպարտութեամբ պիտի լեցնեն՝ Հայ ըլլալուն համար, Կոստանդին Երզնկացիին ազգակից:

Գործին բնագրական մասը կը սկսի էջ 103ով: Կը հրատարակուին Կոստանդինի բոլոր տաղերը:

Արդարեւ Տիկին Արմենուհի Սրապեան ցարդ Կոստանդին Երզնկացիի մասին գիտցուածին վրայ ոչինչ նորութիւն կ'աւելցնէ: Կենսագրական մասը կը մնայ ինչպէս որ էր, եւ տաղերուն վրայ ոչ մէկ անտիպ տաղ աւելցուած կը գտնենք:

Այսուհանդերձ ինչ որ կատարած է Հայ գիտնականուհին՝ լաւ եւ զիտական կերպով կատարած է: Մենք երախտապարտ ենք իրեն՝ Կոստանդին Երզնկացիի յիշատակը վերստին թարմացուցած ըլլալուն համար, մեր օրերուն:

Գործին վերջը Յ. Ս. Անասեան, մեր անուշադական մատենագէտը, կու տայ Կոստանդին Երզնկացիի մատենագիտութիւնը: Ասկէ վերջ կը տրուի ամենակենսական բառարան:

Վերադարձութեամբ չէ սրբազրուած վրիպակ մը էջ 13, ուր 1238 պէտք է ըլլայ 1338:

Մեր սրտագին շնորհակալութիւնը կըրկին Տիկին Արմենուհի Սրապեանին եւ Երեւանի Գրականութեան Հաստատութեան՝ այս արժէքաւոր հրատարակութեան համար:

* * *

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԱՐԻՍՏԱԿԵՍԻ ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՏԻՈՅ – Աշխատասիրութեամբ Կ. Ն. Իւզբաշեանի: Մեծ ութածալ, լաքակազմ, էջ 160, Երեւան, 1963:

Իւզբաշեան Պատմութեան սկիզբը ունի Առաջաբան մը մինչեւ էջ 17, ուր կը յիշէ որ Լաստիվերտացւոյ պատմութիւնը կը պարունակէ 1000 թուականէն մինչեւ 1071, իրապէս կարճ ժամանակաշրջան մը, եւ սակայն մեծարժէք աղբիւր է մեր պատմութեան այդ շրջանին համար:

Լաստիվերտացիի մասին մեզի հասած տեղեկութիւնները շատ թուովաւ են: Գրեթէ որեւէ բան չենք գիտեր կենսագրական կերպով, ոչ ծնունդ, ոչ մահ, ոչ ինչ: Իր նկարագրի մասին ինչ որ գիտենք իր Պատմութիւնէն է: Իւզբաշեան զայն գլխաւորաբար յուսմանութեամբ արտայայտուող կը նկատէ: Ինծի համար Լաստիվերտացի եղբրեկող մըն է, մեր հայրենիքին եւ ժողովրդին սելջուքներու սկզբնական արշաւանքներէն կրած մար-

տիրոսութեան կենդանի եղբրերդուն, ատելալաւ եւ վրէժխնդիր: Անիկա երբեմն ծայրայեղ կ'արտայայտուի եւ ուշադիր չ'ըլլար որ իր եղբրական հոգեվիճակը հակասութիւններ կը մտցնէ իր պատմագրութեան մէջ: Օրինակ ԺԸ գլխուն մէջ (աստ էջ 107) սարսաղեղեցիկ կերպով Երիզայի եւ Նիկեացի գաւառի կոտորումը պատմելով կ'ըսէ «մինչեւ չմնալ կենդանուոյ ուրուք ի մարդկանէ» եւ իր նկարագրութիւնն ալ կը համոզէ ընթերցողը: Սակայն քանի մը էջ անդին (էջ 117) կը նկարագրէ տարի մը վերջ կատարուած երկրորդ արշաւանք մը որուն զոհ զնաց Մելիտինէ (Մալթիա) եւ արեւան ծառի թշնամիները դարձեալ կը զիմէին Նիկեացի գաւառ, ուր կարծես հրաշքով «ժողովեցան բազում զօրք աղեղնաւորացն եւ կալան զկիրճս ճանապարհին» արդիւնով անոնց յառաջացումը:

Լաստիվերտացւոյ Պատմութիւնը առաջին անգամ լոյս տեսաւ Սուրբ Ղազարի տպարանէն 1844ին եւ երկրորդ հրատարակութեան արժանացաւ 1901ին, իսկ 1912ին Թիֆլիս հրատարակուեցաւ Ղուկասեան Մատենադարանի շարքին մէջ:

Իւզբաշեան «Հոյակապ ոճարան» կը կոչէ Լաստիվերտացին եւ իրաւամբ: Ան ներկայ հրատարակութիւնը կատարած է 10 զբաղեցրնելու համեմատութեամբ ինչպէս նաեւ Ս. Ղազարի տպագրութեան: Գրչագիրներէն գլխաւորը Մատենադարանի թիւ 2865ն է որ 1557 թուին նորոգուած է: Միւս զբաղեցրններն են Մատենադարանի թիւ 3160 (Ժէ դար), 3502 (1658էն), 3070 (1669), 1482 (1678էն), 4584 (1668էն), միւսները ԺԹ դարու: Զարմանալի է որ կը պակսի իրապէս հին օրինակ մը:

Իւզբաշեան յաջող կերպով կատարած է այս համահաւաք քննութեամբ հրատարակութիւնը եւ մենք խորապէս շնորհակալ ենք իր խնամեալ աշխատանքին եւ Լաստիվերտացիի քիչ շատ վստահելի բերնադրի մը մեր տրամադրութեան տակ զնկուծ համար: